

SAVODXONLIK TUSHUNCHASINING PEDAGOGIK MOHIYATI VA TARIXIY RIVOJLANISHI

Norboyeva Dilnoza

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Pedagogika yoʻnalishi 1 kurs magistranti

Annotatsiya: Savodxonlik insoniyat taraqqiyotining eng muhim koʻrsatkichlaridan biri boʻlib, shaxsning jamiyatda faol ishtirok etishi, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga qoʻshila olishi hamda madaniy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Pedagogika fanida savodxonlik faqatgina oʻqish va yozish koʻnikmalarini egallash bilan cheklanmay, balki shaxsning maʼnaviy-intellektual salohiyati, kommunikativ qobiliyati, mustaqil fikrlashi va axborotni qayta ishlash kompetensiyalari sifatida talqin etiladi. Ushbu maqolada savodxonlik tushunchasining pedagogik mohiyati hamda uning tarixiy rivojlanish bosqichlari ilmiy yondashuv asosida yoritiladi.

Kalit soʻzlar: Savodxonlik, pedagogik mohiyat, funksional savodxonlik, raqamli savodxonlik, axborot savodxonligi, media savodxonlik, tarixiy rivojlanish, kompetensiya, taʼlim texnologiyalari, madaniy savodxonlik, ijtimoiy faollik, oʻqish va yozish koʻnikmalari, tanqidiy fikrlash, zamonaviy taʼlim, raqamli jamiyat, bilim olish jarayoni.

Savodxonlik insoniyat sivilizatsiyasining eng muhim tayanch tushunchalaridan biri boʻlib, u nafaqat shaxsning oʻqish va yozish qobiliyatini, balki uning dunyoqarashi, ijtimoiy faolligi, tafakkur madaniyati va intellektual salohiyati darajasini ham aks ettiradi. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida savodxonlikning mazmuni yanada kengayib, turli kompetensiyalar majmui sifatida talqin qilinmoqda. Savodxonlik endilikda insonning oʻz hayoti davomida bilim olishga tayyorligi, axborotni tahlil qila bilishi, ijtimoiy jarayonlarda faol

ishtirok etishi va o'z taqdirini ongli boshqara olishini belgilab beruvchi asosiy sifatga aylanmoqda.

Savodxonlik tushunchasi pedagogika fanida ko'p qatlamli, murakkab va dinamik mazmunga ega. Uning eng sodda talqini — o'qish, yozish va hisoblashni bilishdir. Ammo bu faqat tashqi, mexanik jihatni qamrab oladi. Haqiqatda savodxonlik — bu shaxsning axborotni qabul qilish, qayta ishlash, tahlil qilish, undan yangi mazmun yaratish va hayotga tatbiq etish qobiliyatidir.

Pedagogika tarixida savodxonlik dastlab quyidagi elementar ko'nikmalar bilan bog'langan:

- o'qish — yozuv belgilarini anglash va matn mazmunini tushunish;
- yozish — fikrni grammatik me'yorlarga mos holda bayon eta olish;
- hisoblash — oddiy arifmetik amallarni bajara olish.

Bu talqin, ayniqsa, XIX asrning ikkinchi yarmiga qadar hukmron bo'lgan. Chunki o'sha davrda savodli bo'lish jamiyatda minimal ijtimoiy faoliyat ko'rsatish uchun yetarli deb hisoblangan.

XX asrning o'rtalarida UNESCO tashabbusi bilan “funktional savodxonlik” tushunchasi ilmiy muomalaga kiritildi. Unga ko'ra, savodxonlik — bu o'qish va yozishdan foydalana olish, kundalik hayotiy masalalarni hal qilish, jamiyatda faol ishtirok etish, iqtisodiy jarayonlarni tushunish va muammolarni mantiqiy tahlil qila olish demakdir.

Funktional savodxonlik quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- mantiqiy fikrlash;
- kompyuter va texnika vositalaridan foydalana olish;
- axborotni solishtirish, saralash, baholash;
- ijtimoiy muloqot ko'nikmalariga ega bo'lish.

Shunday qilib, savodxonlik oddiy texnik ko'nikmadan keng qamrovli kompetensiyaga aylandi.

XXI asrda savodxonlik tushunchasi yanada murakkablashdi va ko'p qirrali mazmun kasb etdi. Bugungi kunda quyidagi savodxonlik turlari pedagogik kategoriya sifatida e'tirof etiladi:

- Axborot savodxonligi – axborotni izlash, baholash, tanlash va qayta ishlash.
- Raqamli savodxonlik – kompyuter, internet, sun'iy intellekt vositalaridan oqilona foydalanish.
- Media savodxonlik – ommaviy axborot vositalaridagi manipulyatsiyani anglash, fakt tekshirish, tanqidiy fikrlash.
- Moliyaviy savodxonlik – iqtisodiy jarayonlarni tushunish, byudjet yurita olish.
- Huquqiy savodxonlik – o'z huquqlari va majburiyatlarini bilish.
- Ijtimoiy-madaniy savodxonlik – turli madaniyat va millat vakillari bilan hamjihat yashay olish.

Demak, pedagogik nuqtayi nazardan, savodxonlik — bu shaxsning jamiyatda to'laqonli yashashini ta'minlaydigan integrativ sifatdir.

Savodxonlikning shakllanishi insoniyat madaniyatining eng qadimiy qatlamlariga borib taqaladi. Har bir davr mazkur tushunchaga turlicha mazmun yuklagan va uni o'z ehtiyojlari asosida talqin qilgan.

Dastlabki savodxonlik Misr, Shumer, Hindiston va Xitoy kabi qadimgi davlatlarda shakllangan. Bu jamiyatlarda savod faqatgina maxsus tabaqa vakillariga tegishli bo'lgan:

- Misrda *ieroglif*,
- Shumerda *klin yozuvi*,
- Xitoyda *ieroglifik yozuv*.

Bu tizimlar murakkab bo'lgani uchun aholining juda oz qismi savodli edi. Savod jamiyatni boshqarish, soliq yig'ish, diniy matnlarni yozish kabi amallar bilan bog'langan.

Yunon va Rim olimlari savodxonlikni nafaqat yozuv madaniyati, balki **fikrlash va muloqot madaniyati** deb tushunishgan. Bu davrda ritorika, grammatika, falsafa kabi fanlar savodli insonning majburiy bilim sohasi bo'lgan.

O'rta asr Sharqida, ayniqsa Markaziy Osiyo hududida savodxonlik yuksak darajada rivojlangan. Madrasalarda faqat o'qish-yozish emas, balki mantiq, tibbiyot, matematika, geometriya, falsafa, adabiyot ham o'qitilgan.

Al-Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Ulug'bek kabi allomalar ilmiy savodxonlikning poydevorini yaratdilar. Bu davrda savod — ilmga oshno bo'lish, fikrlash kengligi va tafakkur erkinligi bilan bog'langan tushuncha sifatida shakllandi.

O'rta asr Yevropasida savod ruhoniylar qo'lida bo'lgan. XV asrdan boshlab matbaa kashf etilishi bilan savodxonlik ommalasha boshladi. XIX asrda esa industrial jamiyat talablariga ko'ra **majburiy umumiy ta'lim** joriy etildi.

Bu davr savodxonlik tarixida burilish nuqtasi bo'lib, jamiyatning keng qatlamlari ta'limga jalb etildi.

XX asrning ikkinchi yarmida savodxonlik nafaqat madaniy, balki iqtisodiy taraqqiyotning ham asosiy omiliga aylandi. UNESCO dasturlari natijasida dunyo bo'yicha savod darajasi sezilarli oshdi.

XXI asrda savodxonlikning tub mohiyati o'zgardi. Endi savod — bu:

- murakkab axborot oqimida yo'qolib ketmaslik,
- tanqidiy fikrlash,
- tezkor qaror qabul qilish,
- madaniy moslashuvchanlik,
- raqamli texnologiyalar bilan ishlay olish demakdir.

Bugungi ta'lim konsepsiyasi savodxonlikni shaxsning umumbashariy kompetensiyalari bilan bog'liq holda ko'radi. Raqamli davrda o'quvchi yoki talabadan faqatgina kitob o'qishi emas, balki axborotni tanqidiy tahlil qila olishi, internetdagi soxta ma'lumotlarni aniqlashi, sun'iy intellekt vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanishi talab qilinadi.

Zamonaviy pedagogika savodxonlikni quyidagi metodlar orqali rivojlantiradi:

- muammoli ta'lim;
- loyiha asosida o'qitish;
- interfaol metodlar;
- kreativ fikrlash mashqlari;
- mediaresurslar bilan ishlash;
- axborot texnologiyalari asosida o'qitish.

Bu metodlar nafaqat bilim beradi, balki shaxsni hayotiy vazifalarni mustaqil hal qilishga o'rgatadi.

Raqamli savodxonlik bugungi kunda har bir inson uchun zarur. Chunki ish jarayoni, ta'lim, ijtimoiy muloqot, hatto kundalik hayotning ko'plab jihatlari internet va texnologiyalar bilan bog'lanib qoldi. Raqamli savodxonlikning o'ziga xos xususiyati — u doimo o'zgarib turishi, insonning doimiy yangilanishga tayyor bo'lishini talab qilishidir.

Savodxonlik tarixiy, ijtimoiy va pedagogik kategoriya sifatida juda murakkab va ko'p qirrali tushunchadir. Qadimgi davrlarda faqatgina yozuv belgilarini bilish bilan bog'langan bo'lsa, bugungi kunda u insonning intellektual salohiyati, axborot bilan ishlash madaniyati, texnologik ko'nikmalari, tanqidiy fikrlashi va umrbod o'qish qobiliyatini o'zida mujassam etadi.

Savodxonlikning pedagogik mohiyati shundaki, u shaxsning jamiyatda o'z o'rnini topishi, iqtisodiy jarayonlarda faol ishtirok etishi, ijodkorlik va mustaqil fikrlashni namoyon etishi uchun poydevor yaratadi.

Tarixiy taraqqiyot davomida savodxonlik doimiy ravishda kengayib bordi va hozirda global raqamli jamiyatning asosiy kompetensiyasiga aylandi. Shaxsning muvaffaqiyati, mamlakatning rivoji va jamiyatning taraqqiyasi savodxonlik darajasi bilan bevosita bog'liq ekanligi esa inkor etib bo'lmaydigan haqiqatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov A., To'raqulov S. *Pedagogika nazariyasi va tarixi*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2019.
2. Hasanboyeva O., Yo'ldosheva M. *Umumiy pedagogika*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
3. Qodirov A. *Ta'lim va tarbiya nazariyasi*. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2017.
4. UNESCO. *Education for All Global Monitoring Report: Literacy for Life*. – Paris: UNESCO Publishing, 2006.
5. UNESCO Institute for Statistics. *The Evolving Definition of Literacy*. Montreal, 2018.
6. Freire P. *Pedagogy of the Oppressed*. – New York: Continuum, 2000.
7. Alibekov S. *Zamonaviy ta'lim texnologiyalari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. *Yoshlar savodxonligini oshirish strategiyasi 2022–2026*. – Toshkent, 2022.